

PBVB

Psychologische basisbehoeftenlijst Verstandelijke beperking

Handleiding

Noud Frielink

Carlo Schuengel

Petri Embregts

Vormgeving: Annelies Bast

© 2019 Hogrefe Uitgevers B.V., Amsterdam, Nederland.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Artikelnummer: 5706502

Voorwoord

Ieder mens heeft drie psychologische basisbehoeften: autonomie, verbondenheid en competentie (Deci & Ryan, 2000). De behoefte aan autonomie verwijst naar de mate waarin mensen het gevoel hebben hun eigen beslissingen te kunnen nemen en psychologisch vrij te kunnen handelen. De behoefte aan verbondenheid heeft betrekking op het verlangen om relaties op te bouwen met anderen, om voor anderen te zorgen en om zelf verzorgd te worden door anderen. De behoefte aan competentie verwijst naar de mate waarin mensen zich bekwaam voelen in de dingen die zij doen. Bevrediging van deze drie basisbehoeften bevordert volgens de zelfdeterminatietheorie onder andere zelfdeterminatie, intrinsieke motivatie voor activiteiten en het subjectief welbevinden (Ryan & Deci, 2017). Niet-gesteunde, of zelfs gefrustreerde, psychologische basisbehoeften dragen daarentegen bij aan depressieve klachten, of zelfs het verlies van motivatie (Vansteenkiste & Ryan, 2013). Met andere woorden, het vinden van bevrediging van de drie basisbehoeften is essentieel voor het ervaren van welbevinden. Maar hoe is in kaart te brengen of de basisbehoeften autonomie, verbondenheid en competentie bevredigd worden?

Chen en collega's hebben in 2015 de *Basic Psychological Need Satisfaction and Frustration Scale* (BPNSFS) ontwikkeld, een vragenlijst die zowel de bevrediging als de frustratie van deze drie psychologische basisbehoeften in kaart brengt. De vragenlijst die in deze handleiding beschreven wordt (de Psychologische basisbehoeftenlijst Verstandelijke beperking (PBVB)) is een aangepaste versie van deze BPNSFS, specifiek gericht op mensen met een licht verstandelijke beperking (IQ 50-70) of zwakbegaafd niveau van functioneren (IQ 71-85).

We danken prof. dr. Maarten Vansteenkiste van de Universiteit Gent en zijn collega auteurs van de BPNSFS voor de mogelijkheid die zij ons bieden om de aangepaste versie gericht op mensen met een verstandelijke beperking uit te geven.

Daarnaast danken wij Dichterbij, een zorgorganisatie voor mensen met een verstandelijke beperking, in Limburg, Brabant en Gelderland, voor het mogelijk maken van de PBVB en het onderzoek naar de psychometrische kwaliteiten van de PBVB. Onze grote dank gaat uit naar alle deelnemende zorgorganisaties (Dichterbij, Lunet Zorg, S&L Zorg en Zuidwester) en in het bijzonder de mensen met een verstandelijke beperking die mee hebben gewerkt aan het psychometrisch onderzoek.

Tot slot danken we de collega's van de Academische Werkplaats Leven met een verstandelijke beperking (AWVB, Tranzo, Tilburg University) voor het kritisch meedenken en hun constructieve bijdragen en feedback op eerdere versies van deze handleiding. Vanuit de Academische Werkplaats Leven met een verstandelijke beperking voeren we wetenschappelijk onderzoek uit om vragen uit de praktijk te kunnen beantwoorden. Dit doen we door professionele kennis en ervaringskennis te ontsluiten en nieuwe kennis te ontwikkelen. De onderzoeken vanuit de AWVB leveren nieuwe kennis en inzichten op, die de ondersteuning aan mensen met een verstandelijke beperking kunnen verbeteren. Het is daarbij belangrijk dat die nieuwe kennis en inzichten ook daadwerkelijk een plek krijgen in de praktijk. We zijn dan ook verheugd dat de PBVB op deze manier beschikbaar komt voor de praktijk.

Tilburg, oktober 2019

Noud Frielink, Carlo Schuengel en Petri Embregts

Inhoud

1	Psychologische basisbehoeften van mensen met een verstandelijke beperking	7
1.1	Theoretische achtergrond	7
1.2	Meetpretentie	8
1.3	Doel en doelgroep	8
2	Afnemen en scores van de PBVB	11
2.1	Materialen	11
2.2	Afname van de papieren versie van de vragenlijst	11
2.3	Berekenen van de scores	12
2.4	Afname van de digitale versie van de vragenlijst	13
3	Interpretatie van de PBVB scores	15
3.1	Interpretatie van de schaalscores	15
3.2	Voorbeeldcasussen	15
4	Ontwikkeling van de oorspronkelijke versie en huidige bewerking	23
4.1	Ontwikkeling van de oorspronkelijke versie	23
4.2	Ontwikkeling van de Nederlandse PBVB	23
5	Psychometrische eigenschappen	25
5.1	Betrouwbaarheid	25
	Interne consistentie	25
	Test-hertest betrouwbaarheid	25
5.2	Validiteit	26
	Begripsvaliditeit	26
	Convergente validiteit	26
	Discriminante validiteit	26
	Confirmatieve factoranalyse	27
	Literatuur	29
	BIJLAGE A: Items van de PBVB met gestandaardiseerde toelichting	31

1 Psychologische basisbehoeften van mensen met een verstandelijke beperking

Mensen met een verstandelijke beperking hebben, net als ieder ander, recht op een optimale kwaliteit van leven. Vanuit dit oogpunt hebben de Verenigde Naties het Verdrag inzake de Rechten voor Personen met een Handicap opgesteld. Het verdrag stelt onder andere dat mensen met een beperking mogelijkheden moeten krijgen om hun eigen beslissingen te nemen en om controle over hun eigen leven te hebben. Het verdrag vraagt daarmee ruimte voor gedrag dat kortweg wordt aangeduid als zelfbepaling of zelfdeterminatie. Dit is belangrijk, niet alleen omdat zelfdeterminatie een belangrijk aspect is van kwaliteit van leven (Schalock & Verdugo, 2002), maar ook omdat zelfdeterminatie nauw samenhangt met andere nastrevenswaardige uitkomsten, zoals subjectief welbevinden, betaald werk en participatie in de samenleving (Wehmeyer, 2007).

1.1 Theoretische achtergrond

Het concept zelfdeterminatie wordt binnen deze handleiding uitgewerkt vanuit de zelfdeterminatietheorie (ZDT, Ryan & Deci, 2000; 2017), een veelgebruikte theorie binnen de algemene psychologie rondom het bestuderen van menselijke motivatie, persoonlijkheid en zelfdeterminatie. De zelfdeterminatietheorie vormt een raamwerk van waaruit het welbevinden of juist het problematisch functioneren van een persoon kan worden verklaard op basis van het vinden van bevrediging of de frustratie van zijn of haar psychologische basisbehoeften. Binnen de zelfdeterminatietheorie worden drie psychologische basisbehoeften centraal gesteld, namelijk autonomie, verbondenheid en competentie (Ryan & Deci, 2017).

De behoefte aan autonomie verwijst naar de mate waarin mensen het gevoel hebben hun eigen beslissingen te kunnen nemen en psychologisch vrij te kunnen handelen. De behoefte aan verbondenheid heeft betrekking op het verlangen om relaties op te bouwen met anderen, om voor anderen te zorgen en om zelf verzorgd te worden door anderen. De behoefte aan competentie verwijst ten slotte naar de mate waarin mensen zich bekwaam voelen in de dingen die zij doen.

Mensen ervaren hun activiteiten als het meest belangrijk en waardevol als ze verwachten dat deze activiteiten leiden tot bevrediging van deze basisbehoeften. Hun handelen wordt in dat geval intrinsiek gemotiveerd of autonoom gereguleerd genoemd (in tegenstelling tot gecontroleerde motivatie, waarbij het gaat over opgelegde consequenties, zoals straffen en belonen, of over gevoelens van externe of interne druk, zoals schuld, angst of trots). Des te meer mensen handelen op basis van autonome motivatie, des te gelukkiger en gezonder zij zijn en des te groter de kans op blijvende gedragsverandering op de lange termijn (Deci & Ryan, 2000). Bevrediging van de drie basisbehoeften bevordert subjectief welbevinden en is tevens belangrijk om te handelen uit vrije wil, doelgericht te handelen en geloof te hebben in de controle over het handelen.

Er dient echter een belangrijk onderscheid gemaakt te worden tussen behoeftebevrediging en behoeftefrustratie (Bartholomew, Ntoumanis, Ryan, Bosch, & Thgersen-Ntoumani, 2011; Vansteenkiste & Ryan, 2013). Waar behoeftebevrediging sterk gerelateerd is aan welbevinden, hangt behoeftefrustratie samen met maladaptief functioneren ("*ill-being*"). Een lage score op behoeftebevrediging (ontevredenheid) is conceptueel gezien iets anders dan behoeftefrustratie. Zo kunnen mensen zich bijvoorbeeld eenzaam voelen omdat zij geen verbondenheid ervaren

met hun familie (ontevredenheid), maar zij kunnen zich ook eenzaam voelen omdat hun familie pogingen om contact te maken opzettelijk tegenwerkt of dwarsboomt (behoeftefrustratie). Dergelijke frustraties kunnen specifieke gevoelens oproepen, zoals vernedering en afwijzing door anderen, hetgeen samenhangt met maladaptief functioneren (Bartholomew et al., 2011).

Een sociale omgeving die ondersteuning en kansen biedt bij het vervullen van deze drie psychologische basisbehoeften is essentieel. Binnen de zelfdeterminatietheorie wordt dit een autonomie-ondersteunende omgeving genoemd. Er is sprake van een autonomie-ondersteunende omgeving wanneer de omgeving druk en controle op de persoon in kwestie probeert te vermijden, terwijl eigen initiatieven juist ondersteund worden, keuzes aangeboden worden en de omgeving het perspectief van de persoon in kwestie aanneemt (Ryan & Deci, 2017). Structuur en betrokkenheid zijn daarnaast ook belangrijke kenmerken van een autonomie-ondersteunende omgeving. Structuur verwijst naar het verstrekken van informatieve feedback en het uitspreken van duidelijke verwachtingen, waar betrokkenheid verwijst naar de zorg die de omgeving biedt voor de persoon en diens welbevinden (Ryan & Deci, 2017).

1.2 Meetpretentie

De Psychologische basisbehoeftenlijst Verstandelijke beperking (PBVB) is een vragenlijst om de bevrediging en frustratie van de psychologische basisbehoeften autonomie, verbondenheid en competentie bij mensen met een verstandelijke beperking in kaart te brengen. Het betreft een vragenlijst die aan de hand van 24 items op een 5-punts Likert-schaal de mate vaststelt waarin mensen met een licht verstandelijke beperking (IQ 50-70) of zwakbegaafd niveau van functioneren (IQ 71-85) bevrediging dan wel frustratie ervaren ten aanzien deze basisbehoeften. Aan de hand van de items wordt er een score gegeven op zes verschillende schalen, onderverdeeld in bevrediging en frustratie: Autonomie bevrediging en Autonomie frustratie, Verbondenheid bevrediging en Verbondenheid frustratie en Competentie bevrediging en Competentie frustratie. Elke schaal bestaat uit vier items en geeft daarmee een score op een schaal van 4 tot en met 20. De resultaten op deze schalen geven direct inzicht in de eventuele behoeften van de cliënt met betrekking tot de drie basisbehoeften. De vragenlijst wordt door de persoon zelf ingevuld, bij voorkeur met hulp van de behandelaar of een begeleider. Tabel 1 geeft een overzicht van de schalen van de PBVB.

Tabel 1 De zes schalen van de PBVB

Behoeftebevredigingsschalen	Behoeftefrustratieschalen
Autonomie bevrediging	Autonomie frustratie
Verbondenheid bevrediging	Verbondenheid frustratie
Competentie bevrediging	Competentie frustratie

1.3 Doel en doelgroep

De PBVB is bedoeld voor mensen vanaf 18 jaar met een licht verstandelijke beperking of zwakbegaafd niveau van functioneren. De vragenlijst wordt ingevuld door de respondent zelf, bij voorkeur in aanwezigheid van een behandelaar of begeleider voor het geval een gestandaardiseerde toelichting nodig is bij de items (zie bijlage A). De eindverantwoordelijkheid voor het afnemen van de vragenlijst, het berekenen van de score en het interpreteren van de resultaten moet in handen zijn van iemand die vertrouwd is met het toepassen van psychologische tests en beoordelingen. Het interpreteren gebeurt bij voorkeur door iemand die bekend is met de situatie van de respondent.

Hoewel gesteld wordt dat de drie psychologische basisbehoeften universeel zijn, heeft het meeste onderzoek zich tot nu toe gericht op mensen zonder een verstandelijke beperking. Recentelijk hebben Frielink, Schuengel en Embregts (2018) aangetoond dat ook bij mensen met een licht verstandelijke beperking of zwakbegaafd niveau

van functioneren bevrediging van de basisbehoeften samenhangt met ervaren subjectief welbevinden. In aanvulling op meer statische factoren gerelateerd aan welbevinden, zoals inkomen, opleiding, werk, en demografische eigenschappen zoals leeftijd en geslacht, richt het bestuderen van de psychologische basisbehoeften zich daarmee op een potentieel dynamische factor. Deze kunnen met behulp van de PBVB op een snelle en betrouwbare wijze in kaart worden gebracht. Hierdoor leveren de resultaten van de vragenlijst een bijdrage aan het verbeteren van ondersteuning, de gezondheid en het subjectief welbevinden van mensen met een verstandelijke beperking.

De context waarin iemand zich bevindt is belangrijk bij het interpreteren van de scores van de PBVB. Deze context kan heel divers zijn, waarmee de PBVB dus breed toepasbaar is binnen de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. Allereerst kan de vragenlijst een bijdrage leveren aan het begeleiden en ondersteunen van mensen met een licht verstandelijke beperking in hun dagelijks leven. De vragenlijst kan hierbij op verschillende manieren ingezet worden. Zo kan de vragenlijst gebruikt worden om bedoelde of onbedoelde veranderingen op het niveau van individuele cliënten of op het niveau van groepen of zelfs instellingsbreed te volgen door deze onderdeel uit te laten maken van evaluatiesystemen, zoals *Routine Outcome Monitoring (ROM)*. Wanneer er sprake is van langdurige zorg zonder behandeling maken zorgorganisaties echter geen gebruik van ROM. De PBVB zou in dat geval ook een aanvulling kunnen zijn op (of een onderdeel van) de instrumenten voor het inventariseren van cliënt-ervaringen. Ook kan de vragenlijst tijdens een individueel gesprek tussen begeleider of behandelaar en de cliënt op itemniveau relevant zijn om samen te kijken welke stappen ondernomen zouden kunnen worden om tot grotere bevrediging van de basisbehoeften te komen. Tot slot kan de vragenlijst ook een bijdrage leveren aan de behandeling of therapie van mensen met een licht verstandelijke beperking. Dit kan door middel van *Routine Outcome Monitoring*, maar de vragenlijst kan ook gebruikt worden als instrument om het effect van een behandeling vast te stellen door de PBVB voorafgaand aan en na afloop van de behandeling af te nemen en deze scores met elkaar te vergelijken. Professionals zouden aan de hand van dit instrument kunnen komen tot een beter begrip van wat interventies die reeds worden ingezet op het gebied van autonomie, verbondenheid en competentie doen voor de bevrediging dan wel frustratie van deze basisbehoeften.

Meer informatie over de verschillende schalen en het afnemen en scoren van de PBVB is beschreven in Hoofdstuk 2. Hoe deze scores geïnterpreteerd moeten worden wordt vervolgens besproken in Hoofdstuk 3. De PBVB is een aangepaste versie van de BPNSFS van Chen en collega's (2015); een verdere beschrijving van hoe deze aanpassing tot stand is gekomen staat in Hoofdstuk 4. Tot slot beschrijft Hoofdstuk 5 de psychometrische eigenschappen van de PBVB.